

De receptie van Lambert ten Kates ideeën in de achttiende eeuw*

Marijke J. van der Wal

1. Inleiding: receptievragen

Receptievragen spelen een belangrijke rol in de historiografie van de taalwetenschap. Als er een reprint van het werk van de belangrijkste 18de-eeuwse taalkundige zou komen – ik doel natuurlijk op Lambert ten Kate (1674-1731) en zijn *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* (1723) –, dan zal deze op zijn minst voorzien moeten zijn van een beschouwing over de invloed van Ten Kate.¹ Maar ook los van het al of niet verschijnen van zo'n reprint, is het interessant om de doorwerking van zijn taalkundige ideeën te onderzoeken.

Ten Kate wordt op grond van zijn historisch taalkundig werk als een belangrijke voorloper van de 19de-eeuwse historisch-vergelijkende taalwetenschap beschouwd (zie onder meer Brink 1986; Jongeneelen 1992, Rompelman 1952). Een waardering die herhaaldelijk de vraag heeft doen rijzen of 19de-eeuwers als bijvoorbeeld Jacob Grimm ook bekend waren met Ten Kates publicaties. Enkele jaren geleden heeft Jongeneelen die vraag afdoende beantwoord. August Wilhelm von Schlegel (1767-1845) schatte Ten Kates eerste, anoniem verschenen, taalkundige publicatie, de *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche* (1710) bijzonder hoog. Hij adviseerde Grimm zelfs het werkje te raadplegen om tot een meer wetenschappelijke basis voor de taalwetenschap te komen (Jongeneelen 1996: 121). Uit de correspondentie van Grimm met Hendrik Willem Tydeman blijkt dat de naam van Ten Kate Grimm al in 1812 bekend is en dat hij in 1818 de *Aenleiding* ook daadwerkelijk in handen heeft gekregen (Reifferscheid 1883: 31; 67).

Dat zijn 19de-eeuwse receptiegegevens. Hoeveel is echter bekend over de receptie van Ten Kate in zijn eigen tijd, in de 18de eeuw? Afgezien van onderzoek naar de schatplichtigheid van Balthazar Huydecoper (1695-1778), die andere belangrijke 18de-eeuwer, aan Ten Kate (Jongeneelen 1996 en De Bonth 1998), is er nog weinig gedaan. Nu is vaak opgemerkt dat de aanpak van Ten Kate mijlenver boven de grammaticale discussies en regelgeving van zijn eeuw stond. Betekent dit dat er vanzelfsprekend geen raakpunten waren? Juist de grote discrepantie maakt het interessant om de invloed van Ten Kate na te gaan en te bepalen of er sprake is van twee totaal gescheiden circuits dan wel of er toch een bevruchtende werking van Ten Kate op 18de-eeuwse grammatici en taalbeschouwers is uitgegaan.

2. De receptie van Ten Kates werk: een voorlopig corpus

Hoe pakken we zo'n receptieonderzoek aan en welk materiaal staat ons ter beschikking? Er is een enkele recensie te vinden en er zijn oordelen van tijdgenoten. Een jaar na de publicatie van de *Aenleiding* verscheen er in het tijdschrift *Maendelyke uittreksels, of Boekzael der geleerde werelt* (Amsterdam: Onder de Linden 1724, negentiende deel, oktober 1724, pp. 493-506) een zeer lovende recensie met een uitgebreide inhoudsbeschrijving en een opsomming van Ten Kates belangrijkste resultaten. De waardering voor Ten Kate is ook later, in de tweede helft van de 18de eeuw groot, al is er een summiere aanwijzing dat aan die waardering een minder gunstige receptie is voorafgegaan.² Zo merkt Johan Lulofs in 1758 op dat de *Aenleiding*:

voor eenige jaaren, als een onnut boek op eene onvergeeflyke wyze door onkundigen, die te zeer met vreemde taalen en zeden zyn ingenomen, agter de bank geworpen, tot blydschap van alle Taal kundigen in zyne rechte waarde begint gekend te worden by onze Landgenooten, die hunne oogen niet langer sluiten voor de kracht, rykdom en cierlykheid van onze Moeder-taal.³

Receptieonderzoek kan uiteraard niet beperkt blijven tot deze incidentele geluiden. Het is nodig om in grammatica's en verhandelingen Ten Kates invloed na te gaan.

Wanneer we de doorwerking van Ten Kates ideeën willen onderzoeken, dienen zich door de veelzijdigheid van zijn hoofdwerk, de *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* (1723), nogal wat invalshoeken aan. Ten Kates *Aenleiding* [...] bevat immers onder meer:

- een etymologisch woordenboek;
- ideeën over taalverandering en taalvariatie;
- beschrijvingen van Nederlandse taalverschijnselen;
- veronderstellingen over de verwantschap van talen;
- beschrijvingen van vergelijkbare verschijnselen in diverse Germaanse talen.

We zullen een keus moeten maken uit de verschillende terreinen en onderwerpen. Voor vandaag laat ik de etymologie terzijde. Ook ga ik niet in op Ten Kates methodologie en zijn belangrijke uitgangspunt dat hij taalregels wilde vinden, niet maken (zie Peeters 1990; Noordegraaf 1996).

Ik richt me op de volgende onderwerpen:

- Ten Kates ontdekking van de klemtoonregel en vooral ook zijn ontdekking van de regelmaat bij de sterke werkwoorden;

- zijn stilistische driedeling (een nieuwe onderscheiding);
- zijn eveneens nieuwe onderscheid tussen twee soorten spelling;

Als materiaal heb ik een voorlopig corpus van vijftien teksten genomen, chronologisch lopend van 1748 tot 1791 (zie de appendix voor het overzicht met de titels). Het corpus bevat negen Nederlandse grammatica's.

Omdat de belangrijkste 18de-eeuwse grammatica's, die van Moonen en Séwel, al zijn verschenen vóór de *Aenleiding* [...] blijven de werken van het tweede en derde garnituur over:

Van Belle 1748, Van Belle 1755, Elzevier 1761, De Haes 1764, Van der Palm 1769, Stijl 1776, De Nederduitsche taalkunde 1783, Inleyding tot de grondregels 1785, Holtrop 1791. Daarnaast heb ik drie tweetalige grammatica's of Nederlandse grammatica's voor buitenlanders onderzocht (Kramer 1755, Evans 1778, Moerbeek 1791) en drie verhandelingen over taal (Burman 1761, Mestingham 1771, Aanmerkingen 1780).

3. Klemtoon en regelmaat bij de werkwoorden

Klemtoon

Al in zijn *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduitsche* (1710) besprak Ten Kate het verschijnsel dat in de Germaanse talen de klemtoon op de wortel (het zakelijke deel) van een woord valt, niet op prefixen of uitgangen. Die klemtoonregel was een belangrijke ontdekking, al nam Ten Kate ten onrechte aan dat het een erfenis uit de voor-Germaanse tijd betrof, terwijl het een Germaanse innovatie is tegenover

de wisselende klemtoon in het Oerindoeuropees. Ten Kates klemtoonregel treffen we binnen ons corpus in drie werken aan. In zijn *Eenige nieuwe aenmerkingen, de nederduitsche tael en verscheidene oudheden aengaende* (1761) behandelt Frans Burman diverse woorden die het Nederlands en Frans gemeenschappelijk hebben. Wanneer hij de klemtoon bespreekt, verwijst hij kort naar Ten Kate. De auteur van de *Aanmerkingen over den Oorsprong en verderen voortgang der Nederduitsche taale* (1780) beschouwt klemtoon op de wortel als een kenmerk van echte Nederlandse woorden en hij verwijst daarvoor naar Ten Kate.⁴ Woorden met klemtoon op uitgangen zouden leenwoorden zijn. In Klaas Stijls grammatica van 1776, de *Beknopte Aanleiding tot de kennis der Spelling, Spraakdeelen, en Zintekenen van de Nederduitsche taal*, uitgegeven en vermeerderd door Lambertus van Bolhuis, komt de klemtoonregel ook voor. Bovendien wordt gewezen op het gevolg van klemtoon voor de betekenis van sommige woorden (*voórkomen* - *voorkómen*), een observatie die de auteur eveneens aan Ten Kate ontleent.

Regelmaat bij de werkwoorden

In grammatica's, niet in verhandelingen, vinden we de verspreiding van Ten Kates belangrijkste ontdekking, de vocaalfwisseling of ablaut bij de sterke werkwoorden. Ten Kate zag het belang van dit morfologisch patroon van de sterke werkwoorden. Hij wees er ook op dat de zo geheten onregelmatige ('ongelyk vloeyende') werkwoorden, al vormen zij maar een klein gedeelte van de Nederlandse werkwoorden, een veel hogere frequentie hebben dan de regelmatige ('gelykvloeyende') werkwoorden (Ten Kate 1723: I, 545). Ze behoren tot de kern van de woordenschat en daarom noemt hij ze *Primitiva*. Hij ontdekte dat de vervoeging van de werkwoorden in de Germaanse talen overeenkomstige patronen vertoonde en verklaarde dat de vocaalfwisseling moest dateren van voor de opsplitsing in verschillende Germaanse talen. Door deze ontdekking kon hij de zogenaamde onregelmatige werkwoorden in verscheidene klassen indelen op grond van hun vocaalfwisseling.⁵ Die indeling van de sterke werkwoorden heeft in feite de basis van de latere ablauteurs gevormd.

Jan van Belles *Korte wegwyzer, ter spel- spraak- en dichtkonden* (1748), een grammatica op rijm voor zowel volwassenen als de jeugd, is de eerste grammatica met Ten Kates werkwoordssysteem, al verschijnt het in een afwijkende volgorde van klassen.⁶ Zie het volgende schema:

Van Belle 1748		Ten Kate
1. panama	haat-haatte-gehaat	I
2. panamalen	weef-weefde-geweven	VI
3. panémé	koop-kogt-gekogt	V
4. panémelen	sluit-sloot-gesloten	II
5. panémalen	treed-trad-getreden	III
6. panémielen	steel-stal-gestolen	IV

Links staat Van Belles ezelsbruggetje voor zijn leerlingen, rechts Ten Kates indeling in werkwoordsklassen. De eerste klasse is die van de regelmatige werkwoorden. Van Belles tweede klasse is Ten Kates klasse VI, met zwakke praeterita en sterke voltooid deelwoorden. Van Belles derde klasse correspondeert met Ten Kates vijfde klasse, die onder meer ook *brengen, denken* bevat. De klassen vier, vijf en zes komen overeen met respectievelijk Ten Kates klassen II (met onder meer *blijven, vinden*), III (met onder meer *geven, raden, dragen*) en IV (met onder meer *bidden, helpen*). Ten Kate heeft nog een zevende klasse voor de enige overgebleven onregelmatige werkwoorden als *deugen, doen, hebben, kunnen* (Ten Kate 1723: I, 543-574).

Van Belle past Ten Kates systeem niet blind toe. Terwijl Ten Kate sommige werkwoorden zoals *bakken - biek/ bakte - gebakken* bij twee verschillende klassen indeelt, een klasse op grond van een verouderde sterke praeteritumvorm *biek* en een andere op grond van de gangbare zwakke verleden-tijdsvorm *bakte*, houdt Van Belle zich aan een strikt synchrone benadering. Zulke, oorspronkelijk sterke werkwoorden die in de 18de eeuw of zelfs eerder gedeeltelijk zwak zijn geworden, deelt hij in bij zijn tweede klasse (panamalen). Van Belles synchrone aanpak resulteert ook in een onregelmatige status voor de werkwoorden *gaan, staan, worden*, die in Ten Kates systeem tot klasse III worden gerekend.

Bijna dertig jaar na Van Belle presenteert Stijl (1776: 129-132) bij zijn behandeling van de werkwoorden Ten Kates systeem van zes klassen ("rangen"), voorzien van voorbeelden. Voor verdere informatie over de onregelmatige werkwoorden en verscheidene andere aspecten van de Nederlandse werkwoorden verwijst Stijl naar Ten Kate zelf.

We mogen dus concluderen dat Ten Kates ontdekking van de werkwoordsystematiek is opgenomen in 18de-eeuwse grammatica's. Is dat ook het geval met zijn nieuwe onderscheid van drie stijl- of taalniveaus?

4. Drie stijlniveaus

De drie verschillende stijlen of niveaus van taalgebruik die Ten Kate onderscheidt, zijn de "Hoogdravende stijl", de "Deftige stijl" en de "Gemeenzame stijl". Volgens zijn eigen omschrijving heeft de hoogdravende stijl kenmerken van ouder taalgebruik; het is een stijl die door geleerden gehanteerd wordt. De deftige stijl komt iets dichterbij "de daagelijkse gewoonte", maar zij houdt zich aan de "volledige en regelmatige orde en deftigheid des gezegs". Dat laatste betekent dat ook verkortingen en dergelijke niet vaak in deze stijlsoort voorkomen. De gemeenzame stijl voegt zich naar "de daagelijksche Taelvoering en Spreektrant" met gebruik van verkortingen, maar - voor alle duidelijkheid - dit stijlniveau staat ver van de "platte Spreek- en Straet-tael" (zie Ten Kate 1723: I, 334).

De verschillende niveaus corresponderen met meer of minder naamvalsuitgangen zoals blijkt uit de volgende genitief- en datiefvoorbeelden (Ten Kate 1723: I, 337):

GENITIEF

hoogdravende stijl:	<i>eener grooten of grooter vrouwe</i>
deftige stijl:	<i>van eene groote vrouwe of vrouw'</i>
gemeenzame stijl:	<i>van een' groote vrouw</i>

DATIEF

hoogdravende stijl:	<i>eener grooter of aen eene groote vrouwe</i>
deftige stijl:	<i>aen eene groote vrouwe of vrouw'</i>
gemeenzame stijl:	<i>aen een' groote vrouw</i>

Hoe lager de stijl, des te minder naamvalsuitgangen van lidwoorden, adjectieven en substantieven. De stijlv verschillen werden ook aangevoerd als verklaring voor andere taalverschijnselen, zoals het verschil tussen de

volle en de gereduceerde pronomina vormen: de onbeklemtoonde, gereduceerde pronomina *me, we, je, ze* (versus *mij, wij, jij, zij*) zouden beperkt zijn tot de gemeenzame stijl; de uitgebreide pronomina *gijlieden, zijlieden* (versus *gij, zij*) behoorden tot de hoogdravende en deftige stijl (Ten Kate 1723: I, 469-70).

Terzijde merk ik op dat een vergelijkbare driedeling al eeuwen binnen de retorica bestond: de zogeheten hoge, middelbare en lage stijl, die afhankelijk waren van de stofkeuze. Ten Kate is het enige mij bekende voorbeeld van een taalkundige toepassing van deze driedeling. Vergelijkbare gevallen in of buiten de Nederlandse context ben ik (nog) niet tegengekomen.

Heeft Ten Kates nieuwe driedeling voet aan de grond gekregen in mijn corpusmateriaal? In slechts één publicatie komt de driedeling voor. Klaas Stijl wijst er in zijn grammatica op dat het gebruik van *me, ge, we, ze* in plaats van *mij, gij, wij, zij* correspondeert met de gemeenzame stijl (Stijl 1776: 101, voetnoot 68, onder verwijzing naar Ten Kate). Bij zijn behandeling van de bepaalde en onbepaalde lidwoorden, wijst Stijl ook op een verband tussen flexie en stijlniveau:

De hier en daar onderscheiden buiging geeft aanleiding tot een minder of meerder verhevenheid of laagheid van stijl. (Stijl 1776: 80)

Merkwaardig genoeg betwijfelt hij (of zijn latere editor Van Bolhuis) dat echter weer in een voetnoot, waarin hij flexieverschillen wil verklaren uit welluidendheid of uit meer of minder verouderd taalgebruik (Stijl 1776: 81-82, voetnoot 46). Dit is alles wat in het corpus is te vinden.

In een tekst buiten het corpus, de *Rudimenta, of Gronden der Nederduitsche Spraake uitgegeeven door de Maatschappij tot nut van 't algemeen* (Leiden: Mortier 1799), volgens het voorwoord van de schrijver een werkje bedoeld voor kinderen,⁷ is nog een passage te vinden waarin flexieverschillen worden gerelateerd aan "twee wijzen van spreken". Voorbeelden als *van een Kind, of eens Kinds; aan een Kind, of eens Kinds* (sic) geven aanleiding tot de constatering dat genitief en datief op twee manieren verbogen worden:

de reden daar van is, dat wij in onze taal twee wijzen van spreken hebben, als eene *gemeenzame* en eene *deftige* of verhevene wijze; - het dagelijks gebruik leert ons, als van zelve, de gemeenzame; en het leezen van goed

opgestelde boeken leert ons den deftigen stijl.- (*Rudimenta* 1799:12).

De terminologie komt te zeer overeen om bij deze tweedeling niet aan ontlening aan Ten Kate te denken. Kennelijk heeft de auteur de hoogdravende stijl, die slechts gradueel verschilde van de deftige stijl, terzijde gelaten en poneert hij de resterende tweedeling met een duidelijke aanwijzing over de manier waarop men zich die verschillende stijlen eigen kan maken.

Alleen een verder onderzoek van een groter corpus kan onthullen of het bij een enkele toepassing van Ten Kates stijlniveaus is gebleven.

5. Twee soorten spelling

In zijn tijd besteedden grammatici zoveel aandacht aan ondergeschikte spellingdiscussies dat Ten Kate spelling ("spelkonst") typeerde als "spil- of quelkonst", "want over al het Grammaticael word zo veel mondelinge kibbeling niet gemaekt, als over die beuzelarije alleen" (Ten Kate 1723: I, 109). Ten Kate pleitte zelf voor twee soorten spelling: de "burgerlijke" spelling, gebaseerd op de gewoonte, d.w.z. vooral op het gebruik van vooraanstaande schrijvers tegenover de "natuurkundige en naeukeurige" spelling, gebaseerd op het één klank-één teken-principe (Ten Kate 1723: I, 110-111; 114). Iedere klank moest zijn eigen teken hebben:

Tót de volmaakte uitvoering van de Critique Spélkunde is slégts één éénige grondslag van nóóde, naamlyk, dat ijder bezondre Klank, zó korte als lange, zijn éigene Léttertééken hebbe (...) (Ten Kate 1723: I, 114-5).

Het is niet verrassend dat Ten Kates voorkeur naar de nauwkeurige of natuurkundige spelling uitging, die niet alleen afweek van eerdere grammatici als Moonen en Séwel, maar ook van zijn tijdgenoot Huydecoper (De Bonth 1998: 117).

Ten Kates principe dat één klank correspondeert met één teken kon een rol spelen in de voordurende discussie over overtoollige tekens. Dat gebeurde ook. Grammatici citeren Ten Kate soms en gebruiken hem duidelijk als autoriteit om hun eigen mening kracht bij te zetten. *Van Belle* 1748, bijvoorbeeld, beschouwt de X (=KS) en QU (=KW) als overtoollige tekens in de Nederlandse spelling. Naar het voorbeeld van Ten Kate, verwerpt hij ook de GH aan het eind van een woord

(*wegh, dagh*), terwijl Moonen en andere grammatici de GH gebruikten om homoniemen te onderscheiden (*wegh* 'weg' - *weg* 'brood' en *dagh* 'dag' - *dag* 'dolk'). Ongebruikelijke spellingen zoals Ten Kates (*v*)*row*, (*l*)*eeuw* etc. vonden echter geen genade in de ogen van Van Belle die de voorkeur gaf aan de gebruikelijke spelling *vrouw*, *leeuw*, etc.

In vier andere publicaties uit ons corpus wordt in spellingkwesties naar Ten Kate verwezen: *Van der Palm* 1769, *Stijl* 1776, *De Nederduitsche taalkunde* 1783 en *Holtrop* 1791. Bij de bespreking van de spelling E/EE en O/OO citeert *Holtrop* 1791 Ten Kate; het is een citaat waarin Ten Kates twee soorten spelling de "gemeene spelling" en de nieuwe, kritische spelling (de "critique") genoemd worden. Holtrop geeft ook een oordeel over de spellingdiscussies van zijn tijd en hij stelt daarbij Ten Kate voor als ver boven het spellingkrakeel verheven:

Meest alle Nederlandsche schrijvers van benoorden den Rhijn koppelen alle klinkers, hoofdzakelijk om denzelven eenen langen klank mede te deelen. Die van bezuiden den Rhijn koppelen slechts de E, I, en O; en schrijven voor AA en UU, de twee klanken AE en UE.

[65] *Bijkans alle onze spraakkunsten zijn met twistredenen opgevuld, welk schrijfgebruik hier het beste zij: ten Kate alleen acht het van geringe waarde* (Holtrop 1791: 64-65; cursief MW).

Ten Kates naam figureerde dus in enkele discussies over spellingproblemen, maar zijn spellingprincipes die de basis hadden kunnen vormen voor een betere Nederlandse spelling werden niet serieus in overweging genomen.

6. Conclusie

Samenvattend kan ik tot een paar conclusies komen. Allereerst: de onderzochte tweetalige grammatica's of de Nederlandse grammatica's voor buitenlanders vertoonden geen invloed van Ten Kate. Ten tweede, de auteurs van de verhandelingen over taal bleken naar Ten Kate te verwijzen bij de behandeling van taalverwantschap, taalfamilies en klemtoon in het Germaans. Ten derde: enkele Nederlandse grammatica's presenteerden Ten Kates werkwoordssysteem, maar slechts één (of twee, wanneer we ook de *Rudimenta* erbij betrekken) zijn stilistische driedeling; werd de driedeling ge-

noemd, dan werd ook nog een keer de waarde ervan in twijfel getrokken. In spellingzaken verwijzen de grammatica's herhaaldelijk naar Ten Kate, meestal om hun eigen mening kracht bij te zetten. Grammatici noemen soms zijn twee soorten spelling, maar zij gaan niet in op zijn spellingprincipes.

Nu verbaast het ons niet dat de grammatica's voor buitenlanders, die een direct praktisch leerdoel hadden, geen enkele invloed van Ten Kate laten zien. Ook binnen de categorie Nederlandse grammatica's hangt de overname van Ten Kates ideeën in hoge mate af van het soort van grammatica. Van der Palms grammatica voor de jeugd, bijvoorbeeld, is een goede weerspiegeling van het standpunt van de auteur, die meende dat taalkundige discussies niet in een grammatica met een voornamelijk didactisch doel zouden moeten plaatsvinden. Stijls grammatica is daar juist het tegenoverge-

stelde van: in zijn grammatica zijn zeer veel verwijzingen, zowel naar Ten Kate als naar Huydecoper, en heel veel voetnoten te vinden.

Mijn voorlopige conclusies ten aanzien van Ten Kates receptie (preciezer: van de receptie van enkele belangrijke ideeën van Ten Kate) in de achttiende eeuw moeten nog bevestigd worden door het onderzoeken van meer teksten. Daarvoor komen in aanmerking verhandelingen van genootschappen in de tweede helft van de 18de eeuw, maar ook werken van iemand als Ernst Zeydelaar (1742-1820). Het beeld van Ten Kates receptie in de 18de eeuw is zeker nog niet compleet. Wat we wel al kunnen zien, is dat Ten Kates ideeën wel degelijk hun doorwerking hebben gehad, en dat zelfs in redelijk eenvoudige grammatica's. ■

1748	Van Belle	Jan van Belle, <i>Korte Wegwyzer, ter spel- spraak en dichtkonden</i>
1755	Van Belle	Jan van Belle, <i>Korte schets der Nederduitsche spraakkunst</i>
1755	Kramer	Matthias Kramer, <i>Neue hollaendische grammatica</i>
1761	Burman	Frans Burman, <i>Eenige nieuwe aenmerkingen, de nederduitsche tael en verscheidene oudheden aengaende</i>
1761	Elzevier	Korn. Elzevier, <i>Proef van een nieuwe Nederduitsche spraakkunst</i>
1764	De Haes	Frans de Haes, <i>De nagelaten gedichten en Nederduitsche Spraakkunst van wylen den heer Frans de Haes</i>
1769	Van der Palm	Kornelis van der Palm, <i>Nederduitsche spraakkunst, voor de jeugd</i>
1771	Mestingh	Derk Mestingh, <i>Verhandeling over den oorsprong en de natuur der talen in het gemeen beschouwd</i>
1776	Stijl	Klaas Stijl, <i>Beknopte Aanleiding tot de kennis der Spelling, Spraakdeelen, en Zin-teekenen van de Nederduitsche taal (...) vermeerderd met bijgevoegde Aanmerkingen (...) door Lambertus van Bolhuis</i>
1778	Evans	Edward Evans, <i>Nieuwe en volkomene Engelsche en Nederduitsche Spraakkunst</i> ²
1780	Aanmerkingen	<i>Aanmerkingen over den Oorsprong en verderen voortgang der Nederduitsche taale</i>
1783	De Nederduitsche taalkunde	<i>De Nederduitsche Taalkunde gemakkelijk gemaakt</i>
1785	Inleyding tot de grondregels	<i>Inleyding tot de grondregels der Vlaemsche Spraek- en Spelkonste</i>
1791	Moerbeek	Adam Abrahamsz. van Moerbeek, <i>Neue, vollkommene Hollaendische Sprachlehre</i>

Noten

* Dit artikel bevat de tekst van de lezing die op 5 februari 2000 te Utrecht binnen de historiografische sectie van de TIN-dag werd gehouden.

1. Ik ben, samen met dr. Jan Noordegraaf (VU), bezig de mogelijkheden te onderzoeken om een reprint van de *Aenleiding* te realiseren.
2. Ten Kates roem blijkt uit enthousiaste citaten zoals dat van de anonieme auteur van *Aanmerkingen over den Oorsprong en verderen voortgang der Nederduitsche taale* (Franeker 1780), die stelt dat hij het spoor van twee beroemde mannen wil volgen: "de diependenkende L. ten Kate Hermz. en de onvermoeide B. Huydecoper, welke twee taalhelden elkander om den grootsten roem schijnen te kampen. Lambert ten Kate Hermantz een man zelfs bij Uitlander geprezen over zijne kundigheeden draagt bij Nederlanders den naam van doorzichtig en vernuftig, wiens gezicht verder is doorgegaan dan dat van iemand der geen, die zich ooit bemoeid hebben om der vaderlandsche spraake eenig licht bij te zetten." (Inleiding VI)
3. Zie Lulofs' noten bij Hermannus Samuel Reimar's *De voornaamste waarheden van den natuurlyken gods-dienst*, Eerste verhandeling, § 14, pagina 56, noot f. Deze passage wordt door M[ynard] T[ydeman] aangehaald in zijn *Vertoog over eenige middelen ter vordering in taal-, oudheid- en dichtkunde* (1780), pp. 205-206, gepubliceerd in *Tweede Proeve van Oudheid-, Taal- en Dichtkunde door het genootschap Dulces ante Omnia Musae*, Utrecht: Paddenburg, 1782, pp. 204-212. Ik dank deze verwijzing aan dr. J. Noordegraaf.
4. De niet vermelde auteur is mogelijkwerijs Wassenbergh. Zie Noordegraaf 1997: 27. Dit gegeven is gebaseerd op contemporaine levensberichten waarin een slag om de arm wordt gehouden.
5. Een vergelijking van Ten Kates indeling in werkwoordsklassen en de 20ste-eeuwse praktijk is te vinden in Schultink 1989.
6. Voor nadere informatie over Van Belles werk en publiek zie Van der Wal 1990.
7. Volgens het Bericht in het werk zelf is de *Rudimenta* een aanpassing van teksten van G. van Varik. Zie over de auteurskwesie ook Noordegraaf 1975.

Literatuur

- Bonth, R.J.G. de (1998). "De Aristarch van 't Y". De 'grammatica' uit Balthazar Huydecopers Proeve van Taal- en Dichtkunde (1730), Maastricht: Shaker.
- Brink, D. (1986). "Lambert ten Kate as Indo-Europeanist". In: *Dutch Linguistics at Berkeley*, ed. J. van Oosten & J.P. Snapper, 125-135, Berkeley: The Dutch Studies Program.
- Jongeneelen, Gerrit H. (1992). "Lambert ten Kate and the Origin of 19th-Century Historical Linguistics". In: Jan Noordegraaf e.a. (eds.), *The History of Linguistics in the Low Countries*, Amsterdam and Philadelphia: Benjamins, 201-219.
- Jongeneelen, Gerrit H. (1996). "Huydecoper's Reception of Ten Kate's Linguistic Theory". In: R. de Bonth & J. Noordegraaf (eds.), *Linguistics in the Low Countries. The Eighteenth Century*, Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus, 121-132.
- Kate, Lambert ten (1723). *Aenleiding tot de kennis van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*, 2 dln., Amsterdam: Wetstein.
- Noordegraaf, J. (1975). "De 'Maatschappij' en haar grammatice". In: *De Nieuwe Taalgids* 68, 121-124.
- Noordegraaf, Jan (1996). "Dutch Philologists and General Linguistic Theory". In: *Linguists and Their Diversions. A Festschrift for R.H. Robins on His 75th Birthday*. Vivien Law, Werner Hüllen (eds.), Münster: Nodus, 211-243.
- Noordegraaf, Jan (1997). *Voorlopig Verleden. Taalkundige plaatsbepalingen, 1797-1960*. Münster: Nodus.
- Peeters, L. (1990). "Lambert ten Kate (1674-1731) en achttiende-eeuwse taalwetenschap". In: *Traditie en progressie. Handelingen van het 40ste Nederlands Filologencongres*, 's-Gravenhage: SDU, 151-160.
- Reifferscheid, A. (ed.) (1883). *Briefe von Jakob Grimm an Hendrik Willem Tydeman*. Heilbronn: Henninger.
- Rompelman, T.A. (1952). "Lambert ten Kate als germanist". In: *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, Afd. Letterkunde. Nieuwe Reeks, deel 15, Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- Schultink, H. (1989). "Regelmaat in onregelmatigheid. Ten Kate, Van Haeringen en de ANS in historisch perspectief". In: *Amsterdamer Beiträge zur Älteren Germanistik*, Bd. 29. *Palaeogermanica et onomastica. Festschrift für J.A. Huisman zum 70. Geburtstag*, A. Quak & F. van der Rhee (red.), 203-213.
- Wal, Marijke J. van der (1990). "Meer der geleerde weereld' hunne vernuftige gedachten als der jeugd' hunne lessen mede te deelen? - vragen over het gebruik van grammatika's". In: *Vragende wijs, Vragen over tekst, taal en taalgeschiedenis*, Amsterdam-Atlanta: Rodopi, 223-230.